

Karátson Gábor

Az együgyű Isten¹

■ „Lásd, így szól a Szellem a Szóban, aki a Föld Szíve, aki megnyilatkozik az ő egében az Élet világos villámában, akivel szellemem egyesül, és aki által e szavakat írom: az ember a Föld magvából származik; nem a Haragból, hanem a Föld születéséből, mint egy király vagy mint a Föld Szíve, és a csillagszületésben a Szeretet térfelében állt; csak éppen a Harag hozzá volt tapadva, azt le kellett volna vetkeznie magáról a születésben, mint ahogyan a gyümölcs vetkezi le a fa keserűségét. Az ember azonban ezt nem tette meg, hanem visszanyúlt a Szeretettől a Haragba, vágycokozva egy holt világ után, hogy ennék belőle; ami sikerült is neki, s így aztán belekerült a maga legkülösöbb születése szerint a halálba, élete szerint pedig a csillagszületésben a Szeretettől a Harag térfelébe. Itt áll most az Ördög szeme láttára Ég és Pokol között. Mi reménysége lehet még ezután? Figyelj csak ide, te vak pogány, te írásfacsaró és kurkapiszkáló, nyisd ki szemedet kerekre, és ne pironkodj az én együgyűségem miatt; mert Isten a *centrumban* rejtőzve nyugszik, s még nálam is sokkal együgyűbb; te azonban nem látod Őt.”

Így Jacob Böhme, a mennyei cipész és csizmadia, e szerfölött különös szerző (1575–1624), első művében, az *Aurorában*, amelyet 1612-ben kezdett papírra vetni Görlitz városában, Sziléziában. Nem valamiféle általános alany, hanem pont csak ez az ember: egy Akárki. Korhoz kötött, műveltségében és műveltsége hiányosságában is erősen meghatározott lény, és mégis olyan rejtelmes, hogy még! Ő az, aki magára vette a próféta szavát: „Te vagy az az ember”.

Nemcsak hogy előre látta és mindenestül önmagára, a görlitzi suszterra vonatkoztatta a Nagy Ökológiai Katasztrófát, amelyben mi már kénytelen-kelletlen benne élünk (álom már aligha lehet hát), hanem a maga bibliaolvasásából (amelyben a Költői Génusz Könyve meg a Természet Könyve egybeesett) tudta azt is, hogy ez a katasztrófa igazából már a kezdetekben mint ősrobbanásban ott volt; már csak ki kellett bomlania belőle.

Következett belőle, ám nem elkerülhetetlenül.

„Mózes nem azt mondja: »Isten megteremtette az Eget és a csillagokat«, hanem: »az Eget és a Földet« – fogja majd írni 1834-ben Böhme kései követője, Franz von Baader (1765–1841) –, és Herder a maga közismert történelemfilozófiájában mégis meghazudtolja az öreg Mózes, amikor teológus létére *Philosophia sacrá*ját azzal a téves mondattal kezdi, hogy a »Föld csillag a csillagok között«.”²

„Továbbá az Írás Égnek és Földnek ezt a különbségét és ellentétét nem korlátozza pusztán erre a (mulandó vagy idő-) világra, hanem az Írás utolsó részében (a *Jelenésekben*) mint örökké megmaradót jelenti ki, amikor új (megújult) örök Égről és új örök Földről beszél; következésképpen a Földet éppoly kevésbé képzei csillagból keletkezettnek, mint csillaggá válónak (mert Mózes szerint már minden mennyei csillagok előtt ott volt); mondom, éppoly kevésbé, mint ahogyan az emberről sem mondja, hogy angyal lett volna (szűkebb értelmében e szónak) vagy azzá válnék egykoron. [...] Bármilyen újszerűen hangozhat is tehát sokak fülében, mégiscsak úgy van, hogy az Írás Ég, Föld és Ember hármasságát mindenképpen kijelenti és fönntartja, s hogy valamennyi természetfilozófiai vagy teológiai doktrína, amely nem ugyanazt teszi – s a jelenlegiek közül ugyan melyik teszi meg ezt? – egyszerre írás- és természetellenes.”

E gondolatok természetesen visszanyúlnak Jacob Böhme és a *Bibliára*. Isten teremtése Jacob Böhme számára is Ég és Föld, nem pedig „világ”. Az ő számára a világ, lát-nivaló, nem egyéb, mint világégés: önfelszámolás; meglátjuk majd, hogy hogyan és miért.

Bármennyire tudatában van is Jacob Böhme annak, hogy ebben az önfelszámolásban az egyes ember szerepe (főleg jó szerepe) szinte semmi, azt azért egyetlen pillanatra sem téveszti szem elől, sőt éppen az az ő filozófiájának a centruma, hogy a válság minden emberrel mindig újra kezdődik (innen barokkos stílusának

állandó visszacsatolásai, előre-hátra hivatkozásai és kitekintései, mélységei és előterei – ez az egész altdorferi perspektivizmus: életműve igazából egyetlen vulkáni mondat –, amelyek miatt a bevezető idézetet is, utólag engedelmet kérve az olvasótól, kénytelen voltam némileg egyszerűsítve fordítani), s hogy épp ezért a mindenkori Akárki teljesen fölöslegesen szokott előhozakodni azzal a bizonyos „úgyis, úgysem” érvel. A hitre vonatkozó kérdés és az ökológiai válság Jacob Böhme számára ugyanaz; öko-filozófiája nyelvfilozófia.

Hiszen Lucifer is – a válság okozója vagy inkább maga a válság – „Istenben csak a méltóságot látta meg, a centrumban a Szót nem, aki kezében tartja szórólapátját”. Nemhiába, hogy a krízis mélységére ráébredő varga írni kezd, feljebb emelkedve a kaptafánál (én szívesen járnék valamely általa készített cipőben is). S hiába csikart ki viszont belőle hallgatási fogadalmat a helybeli lutheránus lelkész és a városi tanács, a Föld Szíve végül is erősebbnek bizonyult.

A természethez való viszonyunk megromlásáért a kereszténységet sok jogos vád érte már. Vitába szállni velük aligha érdemes. Filológiai és vallástörténeti szempontból persze még akár fontos felfedezésnek is bizonyulhat, ha néhány ószövetségi helyről utólag sikerül kimutatni, hogy kétezer éven át félrefordításban olvastuk őket. Csak sajnos ez a tény is civilizációnk ellen tanúskodnék, amely mindig ilyen irányban torzít, véletlenül sem a bárányok javára.

Már csak azért is oda kellene figyelnünk arra a keresztény gondolkodóra, aki magát az ökológiai kérdést állította filozófiájának középpontjába. Még ha ez így csak utólag derül is ki róla, és ha e gondolkodó mindig kissé eretnekgyanus volt, zavarosság hírében állt is. Mi más lehetne ez a suszter, akinek egy egész kontinens technicizmusával kell szembeszállnia. Csakhogy éppen ez az obskúrus ember veszi észre az ökológiai problematikában páratlan élességgel az *Evangelium* központi gondolatát: „Aki nem úgy fogadja az Isten országát, mint gyermek, semmiképpen nem megy be abba.”

Ez a kontinens s a belőle származó világcivilizáció az ölésre rendezkedett be. Az emberölést – úgy névleg legalábbis – még csak-csak elítéli, az emberen kívüli természet – állatok, növények, folyók és hegyek – irtását és eltüntetését azonban mint „normálisat” vagy „legalábbis megbocsáthatót” elfogadja; holott könnyű volna belátni, hogy egyik a másikat feltételezi, hogy a teremtés művének a módszeres lebontásáról van szó valamennyi esetben. Olyan folyamat ez, amellyel az emberiség azért nem tud hatékonyan szembeszállni, mert gondolkodása

irányultságából következik. Abból, hogy a mai ember *világban él*.

Henye szóhasználat itt persze emberiséget emlegetni. Régóta már, hogy nem ő itt a főszereplő, az ismeretlen ismerős, hanem a „mi” civilizációnk által létrehozott emberiség-modell, amely nem ám valami Magasztos Izé, hanem Nagyberuházás – valamennyi későbbi nagyberuházás (lásd Bős–Nagymaros) mintája, célképzet: olyannak akarja az egészet, tudjuk milyennek, és ezt a célját mindeddig el is érte. Az élet megszüntetésén kívül nincsen üdv.

Mondhatom, hogy „mi”, akár büntudatosan is, valójában azonban senki sem tudja, kicsoda is ennek a leépítő tevékenységnek a szubjektuma. Éppen az az ökológiai válság, hogy az embernek helye és eredete (már) nincsen is. Ily lény *per definitionem* nem alkalmas arra, hogy szeresse a már meglévőt, sőt közvetlen érdekének tudja a régi élet megsemmisítését. Kétségbe vonhatom én a bűnbeesés történetét és ama régi bűnbeesés messzeható következményeit; napjainkban nyilvánvaló, hogy az ember gonosz végzete sugárzik ki mindenkire. Világa nem más, mint nem létező önmaga, az a fénytelen fény, amellyé a világosságot átváltoztatta, amikor ráció és hatalom kombinációjaként fogta fel, egyedüli ilyen civilizációként a Földön, és ezzel mindent tönkretett, elsősorban az állítólag legmagasabb létbeli helyre delegált fényt magát; a gyöngéd hajnaloknak vége. (Dehát miért lett ez a sorsunk? Csakugyan nem képzelhető el, hogy a bűnbeesés története leginkább, sőt talán egyedül Európáé, s hogy csak ráduplázott komor titkára a világrész, amikor misszionáriusokat küldött szerte a Földre, másoknak magyarázni az otthoni kórról, ahelyett, hogy szembenézett volna végre önmagával?)

Mit tud Jacob Böhme ezzel a helyzettel kezdeni? Eleve nem tesz különbséget Isten és Természet között. (A gyarmatosítók világ-gondolkodását a maga részéről visszavonja; nem próbálja meg áttelepíteni Istent a Nagyberuházás valamelyik szolgálati telepére a felszámolás alatt álló Régi Világból.)

„Láthatod – írja –, hogy a Természet nem különböztethető meg Isten erőitől; hanem minden Egy Test. Az Istenség, vagyis az Isten Szívének szent ereje a Természetben születik meg; így keletkezik vagy indul ki a Szentlélek is a Fény Szívéből az Atya minden erőin keresztül, hogy képekben foglaljon össze mindent, hogy formát adjon mindeneknek.”

J. Böhme visszamegy a bűnbeesés előtti rétre.

Megkísérel kvalitásokban gondolkodni – színekben, ízekben, hangokban, szagokban, tapintási érzetekben;

évszázadokkal a *Szintan* Goethéje előtt, és több szempontból is radikálisabban. Az ő olvasata nem a Galileié (1564–1642), aki szerint a világ nagy könyve a matematika nyelvén volna megírva, háromszögek, körök és egyéb geometriai formák jeleivel. Igaz, hogy szellemi kémikusként nemegyszer ugyanolyan mechanikusan jár el, mint a természetet matematizáló filozófusok, miközben persze ilyenkor még a sebész (vagy hóhér) eleganciája is hiányzik belőle; mégsem lehet nem fölismernünk, hogy a mennyei suszter ellene dolgozott annak a fátumnak, amelyet Edmund Husserl oly kiválóan jellemez *Az európai tudományok krízisében*.

Böhménél például a fanyar íz: a hét forrásszellem közül az első (Zak 3,9; olyasféleképpen, ahogyan Szerb Antal – a Jacob Böhmét jól ismerő s a maga elődei közt számon tartó – W. Blake-ről írja, nála „nagy metafizikai koncepciók mulatoznak a réteken”):

„Ha pedig nem hinnél nekem, nyisd fel szemeidet, és menj oda egy fához, s vedd szemügyre s szállj magadba; látni fogod először is az egész fát; majd végy egy kést, hasíts bele, s tapaszd a sebre ajkadat; ízlelni fogod először is a fanyar kvalitást, amint összehúzza nyelvedet; a fa erőit is ez tartja össze.”

„A nagy metafizikai koncepciók valóban jelen vannak, a blake-i gondolat azonban bonyolultabb, mint ahogyan Szerb Antal hiszi” írta az 1959-es budapesti Blake-válogatás előszavában Szenczi Miklós. „Blake nem a Természet szerelmese, hanem az Örökkévalóságé.” Valójában talán a kettő egyszerre, együtt.

Elmondható Jacob Böhméről is, hogy törekvéseinek semmi közük a panteizmushoz – amely mint bölcselet csakugyan nem valami mély, de talán nem azért járt rá mindig a rúd, teológiai és marxista oldalról egyaránt, hanem mert a természetet, ha törlik, ha szakad, háttérbe kellett szorítani; arról van inkább szó, hogy ő volt talán az egyetlen a nagy európai gondolkodók között, aki az általánosan kötelezőnek látszó fekete-fehérből kilépve egy színes gondolkodást akart létrehozni; gondolkodást a Színek Terében: az élet Szín-Terét.

„Ezután a keserű kvalitást ízleled – folytatja ama fa leírását –, ez teszi mozgékonyvá a fát, ettől növekszik, zöldell, ettől hajt ágakat, lombot, terem gyümölcsöt; majd az édeset, az egészen szelíd és édes, mert a fanyar s a keserű kvalitásból nyeri édességét. Ezek a kvalitások sötétek volnának és halottak, ha nem volna ott bennük a hőség. Amikor azonban eljő a tavasz, s a Nap eléri sugaraival a Földet és fölmelegíti, a hévségben a szellem is megelevenedik a fában, és a fa szellemei zöldellni, növekedni és virágozni kezdenek. Mert a szellem kinyílik a forráságban,

és valamennyi szellem benne örvendezik s él, és szívbeli szerelem támad közöttük. A forráság viszont a fanyar és keserű kvalitás ereje, s hajlama szerint az édességes vízben születik meg; szüksége van a Nap hevére, hogy lángra gyújtsa; mert a kvalitások e világon félig halottak s ájultak, aminek Lucifer úr az oka, amint azt az ő bukásának és a világ teremtésének leírásában majd olvashatod.”

Az az édes íz a fában, az Krisztus, a Jacob Böhme Krisztusa. És kiváltképpen ő az alma édes íze egy másik leírásban: az alma édessége, amely a többi ízt is – fanyart és keserűt – megőrzi mint üdeséget, miközben áthatja őket fénylő önmagával. Egyszerre történik mindenben az egész: hiába mutogatunk valami másra. Az almában meg a fában lejátszódó folyamatok nem egyebek, mint Ég és Föld világdramájának folyamatai. Az Atya haragja maga az Atya: az a sötét szakadék, amely sohasem tetszett volna ki – nem vált volna világkonstituáló pokollá –, mert kezdettől fogva beragyogta az Isten Szíve, a Fiú, benne lebegve. Az Atya haragja csak a világkatasztrófa által nyilvánított meg.

Amikor Lucifer fölfelé bukott. A luciferi lázadásról szólva (amikor pártütésnek fogja fel, a szokásos Úr-Szolga teológiát műveli, amely ugyan szintén nem minden alap nélkül való, jelenlegi helyzetünkben azonban rajtunk semmit sem segít; amikor azonban létanalízist művel általa, hirtelen fölsejlik az olvasó előtt a szabadulásnak egy sohasem remélt esélye; persze – egyelőre? – csak gondolatilag; *de facto* marad minden a régiben) olyan dolgokat mond ki, mint kevesen őelőtte, s utána senki sem, mert ez valóban kvalitatív ontológia; és szívettépő fájdalmas beszéddel eljut arra a jézusi helyre, ahonnan nézvést, mint tisztásról, kereszténység és ökológia lényegi kapcsolata egyszercsak láthatóvá válik.

A hét forrásszellem együtt hozta létre önmagából a Lét öreként a legszebb angyalt, Lucifert, aki mint Isten Istenben, olyan volt, még a világ kezdete előtt. „Amikor pedig az ő világossága megszületett szívében, és forrásszellemait a magasztos világosság nagy hirtelenséggel megérintette vagy körülfogta, oly magasra szökött akkor örömük, hogy a maguk testében a Természet-Jog ellenére föltornyosultak; és nyomban magánál Istennél is magasabban, büszkébben, pompázatosabban minősítették önmagukat.”

Az a mozzanat, amelyben Lucifer Isten fölé emelkedik, a természet racionalisztikus látása; ám nemcsak pszichológiailag mint emberi formaképzés, hanem mint ennek a valóságban adott lehetősége. Kísérteties éleslátással mutatja meg Jacob Böhme a valóságban meglévő hasadást. Isten ugyanis nem ilyen. „Amiként Isten a természetben

létrehoz mindenféle formákat, képződményeket, növényeket, gyümölcsöket, színeket, úgy cselekszenek az Angyalok is egészen együgyűen; s ha persze elképzelhető is, hogy nem lovagolgnak azért vesszőparipán, sem nem örvendeznek a mennyei májusban a szép virágoknak, beszélgetve róluk egészen együgyűen, azért csak ugyanez a hangnem vagy beszéd száll föl az isteni szubsztanciában is, segítve képezni és megformálni mindent.”

Az Isten szíve tűnt el az Isten fölé emelkedő szellem elől. Jacob Böhme Istene itt van földközelen, s legközelebből az étellel rokon. Andrej Tarkovszkij filmjei jutnak eszünkbe, ahogyan felméri, mi is a mi veszteségünk. „Amikor pedig az a fény, aki az Isten Fia, beleragyo ebbe a Természet-Tengerbe, megkapja az akkor a maga sárgás és fehéres színét, amelyet semmihez sem hasonlíthatok: ennek látásával vámod kell ama másik életig. Mert ez az igazi Természet-Ég, amely Istentől származik, amelyben a Szent Angyalok élnek, s amelyből kezdetben teremtettek.”

Égből és Földből a luciferi katasztrófa által lesz „világ”; és így Jacob Böhme gondolkodása e rettenetes hasadottság ellenére sem dualisztikus. Ontológiai döntés kérdése, hogy az ember ebből a „világiságból” visszatér-e a Földhöz, „amellyel” – mint majd Bader írni fogja – „ősállapota szerint szolidáris, fölbonthatatlan, vagyis szentségi jellegű kapcsolatba lépett”. A böhmei együgyűség nem holmi antiintellektualizmus, hanem „másféle gondolkodás”; hisz éppen az értelemnek kell végtelenül hajlékonyá válnia ahhoz, hogy abba a „másik” valóságba visszataláljon. A Föld titka ugyanaz, mint az emberé: az „éppen ez”. Sem nem objektív, sem nem szubjektív, hanem a benső születés: amelyet a tudós nem ért, amelyről Jacob Böhme el nem un beszélni.

Minden nagy gondolkodói teljesítmény mélyen a maga korában gyökeredzik, az övé a keresztény metafizikáról a nagyipari termelésre való lassú átmenetben. Én innen nézve olvasom azt a passzust, amelynél nem sok tragikusabb termett a filozófiai irodalomban: „Azt mondod talán, Istennek ellenállást kellett volna tanúsítania vele szemben, akkor nem fajultak volna idáig a dolgok. Igen, szegény vak ember, nem egy ember, nem is egy állat állt ott Isten előtt; hanem Isten volt Isten ellen, erős vitéz egy másik erős vitéz ellen: mivel állhatott volna ellen neki Isten? a barátságos szeretet nem segített, Lucifer azt csak megvetette, és maga akart Isten lenni.” Ebben a gondolatban nem „eretnekgyanus” volta a lényeg, hanem az a mozdulat, amelyben az egészért való felelősséget visszadja az embernek: őrajta múlik, az Eget és Földet vagy az alap-talan világot választja-e. „Minden ember szabad, és

olyan, mint a saját Istene.” Visszatérhetünk egy ős kezdeti gyöngédséghez és ismerethez, amelyben az ember (az egyes ember: én és te) és a Föld misztériuma egybeesik. A természet pusztulásával szembeni közöny az abszolút veszteséggel szembeni közöny: „természet(környezet) védelem” és „üdvösség” egymástól el nem választhatók.

„Ha nem értjük Föld és ember organikus összefüggésének misztériumát – írja Baader –, ha mit sem fogunk fel abból a jótéteményből, amelyet a Föld (mint immateriális és érzékeny, sőt talán intelligens princípium) az embertől vár, akkor abból a gaztettből sem érthetünk meg semmit, amelynek a Föld az ember részéről ki van téve, s amely odáig fokozódhat, hogy a Föld az embert, mint az Írás mondja, többé el nem viselheti és hordozhatja, hanem kiokádja vagy elnyeli.”

„A Föld azonban újra élni fog – írja Böhme –, hiszen az Istenség Krisztusban újjászülte a saját teste által, és Isten jobbára emelte; a harag tüze viszont ott marad a maga születésében. Ha pedig azt akarnád mondani, hogy nincs élet a Földben, vakon beszélsz: hisz láthatod, hogyan sarjad ki belőle gizgaz és virág.”

Meglátjuk majd, mi lesz. A két idézet, Baaderé és Böhmeé, talán nem mond ellent egymásnak.

És:

„A Föld pedig Istenben van, és Isten sohasem halt meg; hanem csak a legkülső születés halott.”

JEGYZETEK

- 1 KARÁTSZON Gábor: *Az együgyű Isten*. Bp., Filum, 1997, 205–213.
- 2 „A teológia és a csillagászat közt már régóta akkora különözés van, különösen a Föld Éghez és csillagokhoz képest való kozmikus méltóságának és rendeltetésének tekintetében, hogy az előbbinek az utóbbival szembeni elnémulása, sőt gondolataiba való hallgatóságos beleegyezése amilyen érthetetlen, olyan megbocsáthatatlan is.”